

mindenkori „lengyel orientáció” társadalmi bázisát vizsgálja, a „jósomszedságra” és a közös múltra hivatkozó nemesi frazeológia kialakulását. Sehol nem téveszti szem elől a barátság hangoztatása mögött meghúzódó hatalmi, politikai érdekeket.

A XVII. és XVIII. század fordulóján a nemzeti függetlenség elnyerésére irányuló törekvések a közös hagyományok új szempontú fölhasználását teszik szükségessé. A kuruc szabadságharc előkészítése és megindítása idején Rákócziak külföldi szövetségeseiket és közvetítőket kellett keresnie. Diplomáciai tevékenysége arra irányult, hogy meggyőzze a lengyel uralkodót és vezető köröket a függetlenségi harc jogosságáról és Lengyelország érdekességéről a szabadságharc győzelmében. „Szaniszló király biztos és békés uralkodásához szükséges, hogy Magyarország elszakadjon az ausztriai háztól és a két nemzet szövetkezzék egymással.” — idézi Hopp Lajos Rákócziak Ráday Pál, a fejedelmi kancellária vezetője számára adott követi utasítását. (75.)

A tanulmány második fejezetében tekinti át a szerző a kapcsolatokat „gyökereit” a vizsgált időszakban, a szabadságharc vezetőinek közvetlen politikai érdekességét a hagyományok újrafogalmazásában, személyes kapcsolataikat lengyel főrangúakkal, a szövetkezés új ideológiájának kialakulását. A harmadik fejezet a kéziratok irodalmat veszi számba, emlékiratok, diplomaták naplójának, a követjárások leírásának konkrét anyagában mutatja be Hopp Lajos a lengyel—magyar kapcsolatok tartalmi és jellegbeli változásait.

Üttörő vállalkozást üdvözölhetünk *A lengyel—magyar hagyományok újjászületése* című kötetben, a Rákóczi-kor kapcsolattörténeti irodalmának áttekintése és mélyreható elemzése sok tanulsággal szolgálhat a kelet-európai népek történetét és irodalmát kutatók számára. A lengyel—magyar kapcsolatokat Hopp Lajos nem valamiféle örök időktől fogva meglevő kölcsönös rokonszenvből eredeztetve vizsgálja, hanem a társadalmi-gazdasági viszonyokat elemelve módszeres alapossgal mutatja be a két ország, illetőleg nemesi-földesúri vezető rétegük viszonyát egymáshoz. A vizsgálati módszer, az elemzés mélysége és igényessége követendő példa lehet későbbi korok lengyel—magyar kapcsolatainak kutatásában is.

Kiss Gy. Csaba

Mészáros István: Népoktatásunk 1553—1777 között. Bp. 1972. Tankönyvkiadó V. 251 1. 24 t. (Pedagógiai Közlemények. Az ELTE Neveléstudományi Tanszékének Kiadványai. 14.)

A magyar alsófokú oktatás történetének megírását nemcsak neveléstörténet-kutatási szempont indokolja, hanem más tudományágak — így főként az irodalom- és művelődéstörténet — is megkívánják a téma feldolgozását. Irodalmunk fejlődésének egyik legfontosabb tényezőjét, az olvasóközönség kialakulását jelentős mértékben befolyásolta népoktatásunk színvonala, ezért a hazai, ún. kisiskolák s a bennük alkalmazott oktatási módszerek fejlődését irodalomtörténeti szempontból is figyelemmel kell kísérnünk.

Mészáros István munkája az első, ma is ismert, nyomtatott magyar abcéskönyv megjelenési évétől (1553) a Ratio Educationisnak, „az első átfogó országos tanügyi rendelkezésnek” kiadásáig (1777) kíséri végig népoktatásunk fejlődését, s ennek a mintegy két évszázadnak az oktató-nevelő munkájáról, iskoláinak, tananyagának, tanulóinak és oktatóinak helyzetéről kíván képet adni.

Népoktatáson Mészáros István azt az iskolaszerű oktatási-nevelési formát érti, „amelyben a társadalom alsóbb rétegeibe tartozó gyermekek és ifjak — különféle okok alapján létrejött, egyre gyarapodó létszámú — csoportjai is részt vettek” (13.) Csak helyeselni tudjuk az „iskolaszerű” kifejezést, hisz — mint arra a szerző is utal — a folklórban jelentkező műveltség átadása is tudatos, jellege azonban alapvetően különbözik az iskolában szerzett tudástól, ezért a kettő feltétlen elválasztandó.

Az első fejezetben az általános kérdések és fogalmak értelmezése található, a másodikban a kisiskolák kialakulásának időszakát (1553—1611) ismerteti a szerző a nagyszombati zsinat népoktatási határozatainak megszületéséig, a harmadikban pedig a kisiskolai hálózat kiterjedési folyamatának (1611—1777) elemzésére kerül sor. Az 1634-ben Pázmány Péter által elrendelt canonica visitatio jegyzőkönyvi adatai alapján részletes képet kapunk a kor iskolaügyéről; a szerző a pozsonyi esperesi kerületre vonatkozó anyag bemutatásával rajzolja meg a XVII. századi magyarországi népoktatás helyzetét, majd később az Esztergom vármegye területén végzett látogatások jegyzőkönyveiből vett, ún. „reprezentatív mintavétel”-lel a XVIII. századi viszonyokat. Értékes megállapításai közül kiemeljük azt az irodalmunk számára is jelentős tény, hogy alsófokú iskoláinkban az anyanyelvnek nagyobb szerep jutott, mint azt néhány korábbi tanulmány véli (132—133.). Ugyancsak a szerző érdeme a Comenius *Tirocinium*ában papírra vetett

tanítási módszertani útmutatások elemzése, valamint az 1777-ig Magyarországon használt ábécéskönyvek címeinek összegyűjtése, azok típusokba rendezése és értékelése.

Mészáros István adatainak kisebb része önálló levéltári kutatómunkából származik, nagyobbik része azonban az eddig nyomtatásban megjelent iskolatörténeti és helytörténeti munkákból való. Ez utóbbiakat csoportosítva, egymással összevetve alakítja ki a falusi és városi kisiskolákról nézeteit. Az átvizsgált anyag mennyisége jelentős, s a levont következtetések reális képet adnak a jelzett évszázadok oktatási színvonaláról.

Kár, hogy több esetben kisebb filológiai pontatlanságok akadályozzák az egyébként gazdag bibliográfia használhatóságát. Egyes cikkekre, tanulmányokra a szerző mint önálló művekre utal, holott ezek különböző évkönyvekben, tanulmánykötetekben jelentek meg. Így pl. a 94. sz. jegyzetben idézett Bakos József műve az *Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve* II. kötetében (1956) található, a 149. sz. jegyzetben említett Kassuba Domokos tanulmánya pedig *A magyarországi ciszterciá Rend milleniumi Emlékkönyvében* (1896. szerk. Békefi Remig).

Másik megjegyzésünk tartalmi jellegű: több esetben hiányolhatjuk ugyanis a legjobb szakirodalomra való hivatkozást. Az említett Kassuba-tanulmánynál (1896!) jóval részletesebb, a szerző szempontjaiból használhatóbb lett volna az egri gimnázium történetéről Nagy Béni munkája (*Az egri főgimnázium története*), az intézet 1913/14. évi évkönyvében. Apácai Csere Jánosnak a falusi iskolákról vallott nézeteit másfél lapon ismerteti Mészáros István. Úgy véljük, az itt leírt közismert tények, általánosságban mozgó megállapítások helyett érdemes lett volna legalább utalni Bán Imre Apácai-monográfiájának idevágó fejezetére. Közismert, hogy a *Magyar-Enciklopédia* XXXI. fejezete épp az anyanyelvű népiskola rendjét és tananyagát részletezi, s erről Bán Imre ad modern értékelést monográfiájának 508–521. lapján, az *Apácai pedagógiai nézetei* c. fejezetben.

Mészáros István a rendelkezésre álló terjedelmekkel nem mindig bánik gazdaságosan. Mig egyfelől a közölt táblázatok áttekinthetővé teszik mondanivalóját és sikeresen fogják össze a közölt tényanyagot, addig másfelől az elöttük vagy utánuk álló magyarázatok néhol csak ismétlik, nem pedig elemzik a bemutatott adatokat. A 117. oldalon közölt táblázat adatait pl. főlegesen előtte részletesen elmondani, ez csak a terjedelmet növeli, és semmivel sem gyarapítja tudásunkat a szóban forgó tárgyról. Az egyébként sok ötlettel szerkesztett táblázatok szerepe éppen az lenne, hogy tömörebbé tegye a mondandót, s ez a könyv több helyén sikerül is.

A kötet végén közölt képmelléletek kiválasztása sikeres, kiválóan szemléltetik korai ábécéskönyveink fejlődését. Hiányát érezzük viszont egy betűrendes névmutatónak, hisz ezzel a tanulmány sokkal könnyebben kezelhetővé válna, s nem kellene tanácstalanul lapozgatnia a Comenius, Apácai vagy mások neveire és pedagógiai nézeteire kíváncsi olvasónak.

Mészáros István könyve — jelzett hiányosságai ellenére — feladatát megoldja, s ha nem is mindig kellő mélységű, de alapjában véve reális képet ad az 1533–1777 közötti századok magyarországi alapfokú iskoláiról, s ezzel megteremtí a lehetőségét egy esetleges későbbi, egyre gazdagodó tartalmú iskolatörténeti szintézis megírásának.

Bütskey István

Eötvös József kiadatlan írásai (1846 május—1848 február) Összeállította, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Fenyő István. Bp. 1971. Petőfi Irodalmi Múzeum — Népművelési Propaganda Iroda. 168 l. (Irodalmi Múzeum)

A kötet Eötvös József harminchat cikkét tartalmazza; valamennyi a Pesti Hírlap hasábjain jelent meg. Közülük tizenhárom sokáig ismeretlen volt. Fenyő István bukkant a nyomukra, s felfedezéséről a Magyar Tudomány 1967. évi 9. számában közétett tanulmányában (*Eötvös József a magyar jobbagység nyomoráról*) számolt be először. Lényegében ez a közlemény volt az első lépés e könyv létrejöttében, s ez lett a bevezető tanulmánya is, némileg módosítva, és kiegészítve néhány újonnan feltárt adalékkal.

Fenyő István finom filológiai elemzéssel bizonyítja be, hogy az említett tizenhárom cikknek Eötvös a szerzője. Abból indult ki, hogy ezek az 1846. május—1847. február között publikált írások éppúgy három esillaggal vannak jelölve, mint a nem sokkal ezután írt *Teendők* és *Városi ügy* című cikksorozatok. Bizonyítékként szolgált számára a jellegzetes stílusjegyek és a jellemző, Eötvös-nél gyakran előforduló motívumok is. Mindezeknél fontosabb, döntő érveket hozza fel, hogy a szóban forgó cikkek tartalmilag zorosan kapcsolódnak az Eötvös-életmű egészéhez, annak szerves részét alkotják. Meglepő egyezések találhatók például a *Népoktatás* című háromrészes cikk és a hasonló tárgyú 1848-as törvényjavaslat gondolatai között. A *nyomor és óvszerei* című, öt folytatásban közölt tanulmány pedig mintegy summázva foglalja magában a szerző máshol is kifejtett véleményét a jobbagykérdésről, a pauperiz-